

Національний Києво-Печерський
історико-культурний заповідник

Києво-Печерська лавра, частина об'єкта

Спеціалізація:
Об'єкти історії
в Києві і області;
Пам'ятки архітектури

Київ: Союз Східної Європи та
північної Америки
Києво-Печерський заповідник
1. Світова спадщина
заснована в 1990 році

МОГИЛЯНСЬКІ ЧИТАННЯ

Збірник наукових праць
Щорічник

Засновано у травні 1998 р.

2019

Пам'ять і пам'ятки
Мазепиної доби:
вивчення, збереження, осмислення

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного Києво-Печерського
історико-культурного заповідника

Київ
Видавництво «Фенікс»
2019

Могилянські читання
Збірник наукових праць

Засновник та видавець

Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник

Зареєстровано у Державному комітеті інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 5160 від 28.05.2001 р.

Редакційна колегія:

О. В. Рудник – голова

С. В. Пивоваров – відповідальний редактор

Л. П. Михайлина – заступник відповідального редактора

К. К. Крайній – відповідальний секретар

О. М. Черняхівська – відповідальна за випуск

А. Ю. Кондратюк – член редколегії

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника
Протокол № 10 від 06.11.2019 р.

Відповідальність за достовірність інформації несуть автори

М74

Могилянські читання 2019. Пам'ять і пам'ятки Мазепиної доби: вивчення, збереження, осмислення. 36. наук. праць. – Київ : Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Видавництво “Фенікс”, 2019. – 400 с.

ISBN 978-966-136-702-8

У збірнику вміщено матеріали XXIV Міжнародних Могилянських читань, що відбулися у Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику 5–6 грудня 2019 року. Опубліковано понад 50 тематичних статей дослідників із України, Румунії і Грузії, що є результатами новітніх досліджень у галузях історії, археології, мистецтвознавства, реставрації, пам'яткознавства та музеєзнавства.

Видання розраховано як на фахівців, так і на широке коло зацікавленої читачької аудиторії.

© Національний Києво-Печерський
історико-культурний заповідник, 2019
© Автори статей, 2019

ISBN 978-966-136-702-8

ЕКСПОЗИЦІЯ “ХАРКІВЩИНА З 1917 ПО 1940 РІК” ОЧИМА ВІДВІДУВАЧІВ. ЗА МАТЕРІАЛАМИ КНИГИ ВРАЖЕНЬ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Сьогодні існує чимало різноманітних категорій оцінювання якості роботи музею в цілому та експозиції зокрема. Наприклад, ресурсне забезпечення, кадрова політика або впровадження нових форм та методів роботи (наявність власних електронних баз даних та каталогів, кількість оцифрованих експонатів). Але сьогодні, даючи оцінку роботі музею, часто забувають про відгуки відвідувачів, наших головних критиків і поціновувачів.

Історіографія питання є досить скромною. Одними із перших в Україні до дослідження Книг вражень звернулися кримські колеги. Так, цікаві відомості з Книги вражень Херсонського музею наводяться у статті Т. В. Діанової та Н. В. Красовської “Херсонський музей очима відвідувачів”. Авторки провели аналіз вищезгаданих музейних документів за період з 1892 по 1941 р. Тобто, з дня відкриття дверей для відвідувачів і до евакуації у часи Другої світової війни. В основному свою увагу вони звернули на дописи відомих відвідувачів, таких як, наприклад, академік архітектури О. Бекетов, обер-прокурор Святійшого Синоду К. Победоносцев або М. Заньковецька, яка відвідала Херсонський музей у жовтні 1892 р. Певну увагу приділено соціальному стану візитерів цього закладу [1, 72-86]. Згодом до даної теми звернулася молодший науковий співробітник Національного історико-культурного заповідника “Чигирин” Тетяна Сіб’якіна. Дослідниця провела аналіз відгуків, що залишили відвідувачі з 1967 по 1974 р. Авторка розбила їх на декілька тематичних блоків: географія відвідувачів музею; соціальний склад; відомі особистості, які відвідали устанovu [2, 148-150]. У 2019 р. світ побачила стаття співробітника Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова Б. А. Івченка “Книги вражень відвідувачів, як джерело з історії Харківського історичного музею (1960–1980-ті рр.)”. Мій колега розглянув Книги вражень музею за наступними параметрами: мова, соціальний стан та географія відвідувачів, зауваження і побажання. Особливістю цієї розвідки є те, що автор не подає дані про окремі експозиції та ставлення до них відвідувачів [3, 85-92]. Також треба згадати декілька робіт, що торкаються даної теми. Л. Ларіонова у своїй статті розглянула історію музею Чернігівської фабрики музичних інструментів, один із її абзаців присвячено розгляду записів у Книзі вражень даної установи [4, 92-99]. Праця

київської дослідниці Р. Маньковської присвячена музейним комунікаціям. Вона небезпідставно стверджує, що “специфічною формою музейної комунікації виступає музейна експозиція, за допомогою якої відвідувач спілкується з музейним предметом” [5, 75-84]. Хочеться продовжити думку поважної дослідниці – та залишає свої відгуки у Книзі вражень.

Тема вивчення записів відвідувачів також набуває популярності серед російських дослідників. Так, можна відмітити спільну працю Д. Е. Шоріної та О. В. Шестак “Книга отзывов как инструмент исследования и формирования музея”. Під час своєї розвідки дослідниці опрацювали Книги вражень чотирьох музеїв Алтайського краю: “Алтайский государственный краеведческий музей”, “Государственный музей истории литературы, искусства и культуры Алтая”, “Всероссийский мемориальный музей-заповедник В. М. Шукшина”, “Алтайский государственный мемориальный музей Г. С. Титова”. Проаналізувавши вищезгадані Книги, авторки дійшли висновку, що “целесообразно рассматривать книгу отзывов не только как элемент проверки качества услуг, но и как инструмент исследования и формирования имиджа музея”. Важко з ними не погодитися [6, 106-113]. Робота А. Фоміних “Книга отзывов Американской национальной выставки в Москве 1959 года” показує ставлення радянських громадян до спільного американо-радянського виставково-рекламного проекту у добу хрущовської “відлиги” в цілому та до США зокрема [7, 110-120].

40 Поглянувши на історіографію питання, можна сказати, що дослідники, як правило, опрацьовували Книги відгуків в рамках всього музею, винятком є робота А. Фоміна. Відповідно до Книги відгуків, в якій відображалася б думка відвідувачів про окрему експозицію, ніхто не звертався. Саме це надає актуальності нашій розвідці.

Тож метою нашої роботи є бажання проаналізувати відгуки візитерів, які завітали до експозиції “Харківщина з 1917 по 1940 рік”. Проведемо аналіз Книги за наступними показниками: 1. Кількість відгуків; 2. Географія дописувачів; 3. Мова відгуків; 4. Організації, які презентували дописувачі (якщо вказано); 5. Зміст відгуків: а) подяки екскурсоводу; б) критика експозиції; в) схвальні відозви про експозицію; г) цікаві думки відвідувачів.

Основою джерельної бази стала Книга відгуків експозиції “Харківщина з 1917 по 1940 рік”.

Хронологічні межі дослідження: нижня межа – весна 2009 р., відкриття експозиції; верхня межа – вересень 2018 р., закриття на реекспозицію.

Згідно з думкою А. Я. Флієра, музеї є “специализированной культурой сохранения информации...” [8, 3-12]. Саме вона викликає емоції,

частина з яких стає надбанням Книги відгуків. Для дослідників особливо цікаві думки відвідувачів після ознайомлення з експозицією “Харківщина з 1917 по 1940 рік”. В її рамках розглядаються такі складні та трагічні сторінки історії України, як: Українські Визвольні змагання (1917–1921), колективізація та Голодомор, масові репресії в Україні у 1930-х рр. Ці події викликають певні рефлексії у гостей музею, розглянувши які можна дізнатися про їхнє ставлення до дискусійних питань в українській історії.

Експозиція “Харківщина з 1917 по 1940 рік” відкрила свої двері для відвідувачів навесні 2009 р., її площа склала 200 м².

Перший датований запис у Книзі відвідувачів зроблено 22 квітня 2009 р., останній – 3 вересня 2018 р. Майже за дев’ять з половиною років роботи експозиції відвідувачі залишили 114 відгуків [9, 1-34]. Географія дописувачів є доволі представницькою, вона складає 49 найменувань (міста, регіони, країни). Умовно цю підгрупу можна розділити на чотири частини, за країною походження – Україна, Росія, Ізраїль, Чехія, США та Білорусь.

Так, наші співгромадяни залишили 38 відгуків, це найбільший показник. Музей відвідали мешканці – Харкова, Дніпропетровська (нині – Дніпро), Донецька, Маріуполя, Криму, Краматорська, Києва, Львова, Диканьки, сел. Мілового (Луганська обл.), Нікополя, Полтави, сел. Покотилівки та Куп’янська (Харківщина).

Громадяни Російської Федерації залишили 7 відгуків, це другий за чисельністю показник. Дана країна презентована не тільки містами, регіонами але власне і самою назвою держави: Росія, Санкт-Петербург, Можга (Удмуртія), Далекий Схід.

По одному запису залишили гості музею із Білорусі, Ізраїлю, Чехії та США (Нью-Йорк) [9, 1-34].

Мова відгуків. На першому місці російська – 89 дописів; українська є другою за вживаністю – 21 допис; англійська, білоруська і чеська мови – по 1 кожна.

У Книзі зафіксовано 16 назв державних та громадських організацій України та 1 Російської Федерації, чії представники відвідали Харківський історичний музей і залишили свої відгуки: 1. Рада ветеранів 57-ї армії; 2. Рада ветеранів Дзержинського району м. Харкова; 3. Харківське художнє училище; 4. Академічна гімназія № 45 (м. Харків); 5. Харківський механічний технікум імені О. О. Морозова; 6. Представники Національної академії наук України; 7. Національна фармацевтична академія України (нині – Національний фармацевтичний університет України); 8. Диканьський державний історико-культурний музей; 9. Львівський національний університет імені Івана Франка; 10. Рада ветеранів органів

МВС, ветеранів прикордонних військ Нікопольського міського комітету КПУ (м. Нікополь); 11. Представники збройних сил України; 12. Полтавський осередок Української Академії лідерства; 13. Київський національний університет імені Тараса Шевченка; 14. Ліцей “Промінь” (с. Покотилівка, Харківська обл.); 15. Куп’янський краєзнавчий музей; 16. Харківський національний університет повітряних сил імені Івана Кожедуба; 17. Інститут географії Російської академії наук [9, 1-34]. Спираючись на вищенаведену статистику, можна сказати, в основному відгуки, що дозволяють ідентифікувати установу, до якої належали дописувачі, презентують різні освітні організації.

Підгрупа, яка презентує Зміст відгуків, є найбільш об’ємною. Так, у Книзі зафіксовано 20 подяк на адресу співробітників музею: екскурсоводам – 19, музейному доглядачу – 1.

Значну зацікавленість представляють критичні дописи відвідувачів експозиції. Всього зафіксовано 24 критичних зауваження. Найбільш цікаві пропонуємо процитувати. Збережено авторську орфографію.

Слушну думку висловила відвідувачка Ніна з Києва: “Хорошо построенная экспозиция, интересные фото, к сожалению не все документы просматриваются, в целом неплохо. Спасибо”. Варто прокоментувати цей докір. Так, дійсно, під час створення експозиції вітрини розмістили в глибині широких подіумів, що знизило експресивність та атрактивність експонатів. Невідомий гість справедливо написав: “Не хватает портрета Грушевского”. Зазначу, що невдовзі цей недолік співробітники виправили. Неприємний осад виникає після ознайомлення з дописами деяких відвідувачів із Росії. Так, 4 травня 2009 р. група візитерів залишила допис такого змісту: “Самый антирусский музей Украины, который мы пока видели, туристы из России. Не дело фальсифицировать историю и показывать Харьков как казацкое местечко, вырывая с корнями 2 века истории русского губернского города и называть советский конструктивизм “украинской архитектурой”. Это непрофессионально и однобоко и в итоге слишком идеологизированно и отдаёт тоталитаризмом. Очень жаль”. Продовжуючи розгляд епістолярної творчості відвідувачів з Росії, подаємо витяги з розлогого тексту, залишеного у Книзі відгуків: “Полезная для познания выставка. Необходимо учитывать, что мы учили и знаем другую историю Украины. Необходима книга, содержащая ссылки на исторические книги и материалы для подкрепления спорных сейчас фрагментов выставки. А лучше иметь свою библиотечную комнату, как продолжение Музея. ...

Есть ссылки в книгах, что Украины никогда не было, 2) Что это географическое понятие. 3) Что госязык был всё время польский. 4) что казаки и украинцы – это совсем разные нации. 5. Что все области достойны

иметь свое государственное устройство, так как их населяют разные нации". Цей допис з'явився у 2009 р., тоді на нього особливої уваги ніхто не звернув, але сьогодні його останній пункт дуже нагадує "Русскую весну" і проголошення т.зв. "народних республік" у ряді регіонів України в 2014 р.

Але дописи у дусі великоросійського шовінізму, на жаль, були не поодинокими. Той таки 2009 р. був щедрим на подібні випадки епістолярної агресії. Так, на нашу думку, один із відгуків залишив мешканець Харкова. Це припущення зроблене, спираючись на аналіз тексту. Деякі його епізоди ми наводимо: "Музей эксп. 17–40 г. перекошен в сторону "обслужу" политзаказа власти. ... С каких пор разрушенный храм Св. Николая Чудотворца стал "украинским автокефальным"? Передёрги, холуйство, лож – вот что такое ваша выставка. Почему бы её не переделать в угоду скажем Добровольческой Армии Деникина, Белой Идее?" [9, 1-34].

І звісно, ну яка "конструктивна" критика може обійтися без навішування ярликів та застарілих радянських ідеологічних кліше: "Очень жаль, что Исторический Музей превращается в пропагандистское логово бендеровско-националистической ориентации"; "Только Советская власть позволила стать Украине значительной страной в сегодняшних рамках. Эта экспозиция показывает сколько было врагов у советской власти. Выставка имеет идеологическую направленность с перекосом в сторону националистов" [9, 1-34].

Останній заідеологізований допис від відвідувача з Санкт-Петербурга, який наводимо без скорочень: "История 1917–40-х годов это тяжелое время для нашего народа. В 1917 году инородный, чуждый нашему народу элемент под красивыми лозунгами захватил власть, чтобы удержать эту власть развязал гражданскую войну. Уничтожил историю, религию. Нужно возвращаться к своим корням, а не следовать чуждым нам течениям. Коммунизм, а теперь либерализм, толерантность приводят к ущемлению исторических, национальных черт нашего народа, а я говорю и о русских и об украинцах. Православие, самодержавие, народность, вот фундамент на котором возникло наше государство и смогло пройти через все испытания. Спасибо работникам музея" [9, 1-34]. Цей текст просто тхне чорносотенними ідеями, популярними в Російській імперії на межі ХІХ–ХХ ст.

Але все ж таки завершимо розгляд відгуків візитерів з Росії на мажорній ноті: "Выставка производит приятное впечатление, многое увидел 1-й раз. Всем сотрудникам музея и посетителям привет с Дальнего Востока" [9, 1-34].

Ігор, відвідувач з Ізраїлю, справедливо дорікнув авторам експозиції, що "К сожалению мало уделено внимания участию Повстанческой Армии Махно" [9, 1-34].

У 2015 р. гість з Дніпропетровська зауважив, що недостатньо інформативно показана доба Української революції (1917–1921) та Голодомор. Дійсно, наприклад, щодо подій українського державотворення початку ХХ ст. варто створити окрему експозицію, про це автор писав у своїй статті “Експозиція ХІМ «Харківщина в 1917–1940 роках». Аспекти експонування”, яка побачила світ ще у 2013 р. [10, 109–113].

Але окрім критичних дописів, у Книзі відгуків можна прочитати оригінальні думки гостей музею з приводу експозиції “Харківщина з 1917 по 1940 рік”. Навесні 2009 р. хтось із відвідувачів зробив запис у Книзі: “Не хватаєт Берии”. По-різному можна ставитись до цієї думки, але, дійсно, коли певна частина експозиції присвячена масовим репресіям 1937–1939 рр., то необхідно не лише розповідати про ці страшні події, але й показувати фото (портрети) замовників і виконавців тих злочинів [9, 1–34].

Група відвідувачів з Чехії запропонувала більше уваги приділити чеським легіонерам, які перебували на території України у 1917–1918 рр. Сьогодні часто Чехословацький корпус асоціюється з відомою сторінкою Громадянської війни в Росії (Поволжя, Сибір, Далекий Схід), але те, що ця військова частина формувалася на території України, мабуть, відомо лише фаховим історикам [9, 1–34].

Доктор географічних наук Інституту географії РАН М. Крилов незадоволено написав у Книзі відгуків: “Карта голода 1932–1933 показана только для Украины, в то время как на других соседних территориях России голод был также распространён...” [9, 1–34]. По-перше, звісно, голод був на Дону і Кубані, але це повинні показувати перш за все російські музеї, які рухаються у фарватері офіційної російської політики пам’яті, однією з функцій якої є замовчування цієї трагедії. По-друге, дописувач забув/не звернув увагу, що експозиція має назву “Харківщина з 1917 по 1940 рік” і відповідно розгляд історичних подій, що торкаються регіонів сучасної Росії, до Харківського історичного музею має опосередкований характер.

Підсумовуючи, можна сказати, що за трохи більше ніж дев’ять років у Книзі відгуків експозиції “Харківщина з 1917 по 1940 рік” залишили свої дописи 114 відвідувачів. Географія кореспондентів становить 49 міст, регіонів або країн. Найбільше відгуків залишили громадяни України, на другому місці громадяни Росії і третє місце розділили гості з Ізраїлю, Білорусі, Чехії та США.

Найпопулярнішою мовою відгуків стала російська, друге місце посіла українська і третє місце зайняли – англійська, чеська та білоруська мови. Звісно, виникає слушне питання з приводу дисонансу, – більшість відгуків залишили громадяни України, а найуживаніша мова зроблених

дописів – російська. Треба зважати, що більшість цих відгуків залишили мешканці Східних та частково Центральних регіонів України, де російська мова є доволі розповсюдженою. Хоча і тут є показова тенденція, один із перших відгуків був від гостя/гості з Донецька, зроблений українською мовою: “Неперевершена експозиція!” [9, 1-34].

Представники 17 організацій та установ залишили свої записи у Книзі відгуків. Переважна більшість презентують Україну, їхня географія від Львова до Луганщини, один представляє Росію.

Зміст відгуків є відображенням ставлення відвідувачів до експозиції/музею. Відповідно до цього показника, більш детальна увага. Необхідно відмітити, що у Книзі міститься 24 критичних зауваження або 21% від загальної кількості. Частина з них має політичне спрямування, в основному від громадян Росії та їхніх послідовників в Україні. Але інші мають конструктивний характер, це: недостатньо повне відображення певних політичних подій або постатей, помилки в оформленні експозиції (занадто далеко від відвідувача фотографії, документи та історичні довідки). Плюсом можна вважати те, що все ж таки більшість відгуків позитивні, в тому числі 20 подяк працівникам музею від відвідувачів, які є нашими головними критиками та шанувальниками.

Отже, можна наголосити, що експозиція перш за все мала інформативний та виховний характер і викликала у відвідувачів певні емоції та думки, деякі з них стали надбанням Книги вражень. Тішить те, що більшість цих емоцій, трансформованих у дописи, мають позитивний характер. На нашу думку, для музейників ці записи є дуже важливими, оскільки вони показують ставлення відвідувачів до експозиції/музею і дають оцінку їхній роботі.

Джерела і література

1. *Діанова Т. В., Красовська Н. В.* Херсонський музей очима відвідувачів // Археологія. – 2009. – № 1.
2. *Сіб'якіна Т.* Аналіз Книги відгуків 1967–1974 рр. в дослідженні діяльності Стецівського народного музею // Жовківські читання 2013 : 36. статей Другої міжнародної наукової конференції “Музей в сучасному світі”. – Львів, 2013.
3. *Івченко Б. А.* Книги вражень відвідувачів як джерело з історії Харківського історичного музею (1960–1980-ті рр.) // Двадцять п’яти Сумцовські читання : 36. матеріалів наук. конф. “Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій”, до 165-річчя від дня народження М. Ф. Сумцова (18 квітня 2019 р.). – Харків, 2019.
4. *Ларіонова Л.* Історія однієї колекції (музей Чернігівської фабрики музичних інструментів) // Скарбниця української культури : 36. наук. праць. – Чернігів, 2005. – Вип. 5.

5. Маньковська Р. Сучасні музейні комунікації та перспективи їх розвитку // Краєзнавство. — 2013. — № 3.

6. Шорина Д. Е., Шестак О. В. Книга отзывов как инструмент исследования и формирования имиджа музея // Ценности и смыслы. — 2017. — № 4.

7. Фоминых А. Книги отзывов Американской национальной выставки в Москве 1959 года // Запад—Восток. — 2010. — № 3.

8. Сапанжа О. С. Классификация музеев и морфология музейности: структура и динамика // Вопросы музеологии. — 2012. — № 1 (5).

9. Книга вражень відвідувачів експозиції “Харківщина з 1917 по 1940 рік” Харківського історичного музею.

10. Дейнеко С. М. Експозиція ХІМ “Харківщина в 1917–1940 роках” // Дев’ятнадцяті Сумцовські читання : Зб. матеріалів Всеукраїнської наукової конференції “Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства”. — Харків, 2013. — Вип. 19.